

2014 január Ról-ról

Pető Iván: Ami törékeny eltörik? (Kende Péter: Államiság a kommunizmus után. Kalligram, Pozsony, 2013.)

A szlovákiai, pozsonyi székhelyű Kalligram egy ideje már az intellektuálisan legigényesebb magyar nyelvű kiadók közé tartozik. Kende Péter életműsorozatával, melynek most a második kötetét tartjuk kézben, párhuzamosan fut Kis János és Kornai János műveinek megjelentetése is. Az ő gondozásukban került az olvasók elé a 2013-as év legtöbbre értékelt irodalmi alkotása, Borbély Szilárd regénye is (Nincstelének), és a sor még folytatható lenne.

Kende könyvéhez nem szükséges, de érdemes a fülszöveg néhány soránál többet tudni a szerzőről, már csak azért is, mert elemzéseit korábbi munkássága még erőteljesebbé teszi. Elvégre egy olyan ember véleményét olvassuk, aki egész eddigi életét az ország felemelésére szánta, s 18 éves korától hozzávetőleg tíz éven át tartó kommunista eltévelyedését követően, immáron hatvan éve, kevesekkel összemérhető erőfeszítéssel egy demokratikus Magyarország megteremtésén munkálkodik.

Az olvasó, ha nem ismeri Kende Pétert, alig hiheti, hogy a könyv borítóján látható fényképe friss, hiszen nem egy idős embert lát, holott – olvashatja – 1927-ben született, vagyis 86 éves (éppen e sorok írásakor, december 26-án). Amikor mindig visszafogott, de a hazai értelmiségi környezetét „leöltöző” eleganciájával (az évszoknak megfelelő kalap, szinte mindig nyakkendő), többnyire igen tempósan haladva látható szűkebb pesti lakóhelye utcáin, a gyanútlan járókelő nemcsak korát nem sejtethi, de azt sem, hogy milyen élet áll mögötte, hányszor hihette felhőtlen vagy óvatos bizakodással: hazájában jóra fordulnak a dolgok, s mindannyiszor csalatkoznia kellett.

A négykötetesre tervezett életműsorozat e darabja döntően a rendszerváltás utáni demokrácia elemzésével foglalkozik, a köztársaság törékeny rendjével (2000-ben, amikor az 1989–90-es berendezkedés még csak repedezett, ezzel a címmel jelentetett meg kötetet), többségében az 1989-et követő első évtizedben, kisebb részben 2000 után született írásokkal.

Az elemzések mércéje a liberális demokrácia, ahogyan ő nevezi, a liberális szemlélet republikánus kiigazítása. Míg a liberális szemlélet központi gondolata az individualizmus, addig a republikanizmus a szabad polgárok közösségére fókuszál, annak tudomásulvételével – mondja –, hogy egyéni szabadság csak politikai keretben képzelhető el. Államformától függetlenül, a legtöbb nyugati típusú demokráciát ez a szemlélet jellemzi, s ez tűnt a rendszerváltás konszenzusos ideájának is.

Persze a rendszerváltó konszenzuson belül világos nézeteltérések, repedések is mutatkoztak, s a kérdés, ha tetszik, az 1989–90-es demokrácia összetarthatóságának alapkérdése volt, hogy

e repedések áthidalhatók-e, s ha nem, marad-e az akarat a rendszer megőrzésére vagy, ahogy ma már tudható, esetleg jön valaki, és a rendszert szétfeszítő saját elképzeléseit abszolutizálja, viszi keresztül, erőből.

Kende Péter látja, hogy már 1990-ben sincs konszenzus a nemzetfelfogásban, amely a liberális demokrácia számára elsődlegesen politikai keret, szabad polgárok szuverén közössége, s ettől megkülönböztetendő a kulturális entitás. Miközben az állami szintű politika kerete szükségképpen nemzeti, aközben a republikánus szemlélet – így Kende – szükségképpen szemben áll a politika etnicizálódásával.

A konzervatív nemzetvédőtől eltérően a republikánus demokrata nem gondolhatja – fejti ki –, hogy létezik az örök magyar lényeg, amely úgy jó, ahogy van, őt az izgatja, hogy a hagyományokból, történeti örökségből mire építhető föl a demokratikus Magyarország.

A másik oldalon, a liberálisok nézeteinél azt látja: a kommunista rendszer után demokráciafelfogásukat az emberi jogok középpontba állítása határozza meg, ami az egyéni szuverenitást a közösség összehangolt akarata fölé helyezi. Másik gond az elképzelésükkel, hogy a piacgazdaság szabadságát a politikai közösségnek korlátoznia szükséges, hiszen nem igaz, hogy a piac mindig ártatlan és erényes, az állami cselekvés pedig mindig gyanús.

Az utóbbiakkal és a szerző egyes más értékeléseivel a recenzens legfeljebb csak részlegesen ért egyet, de e keretek között nincs tér érdemi vitára. Itt csak annyit érdemes megjegyezni: az 1990 utáni miliőben, amelyben a piacgazdasággal és a szabadságjogokkal szembeni közhangulat és politikai akarat egyre erősödött, az SZDSZ, amelyet Kende Péter több helyen doktrinernek nevez, akarva-akaratlanul ezen értékek egyedül következetes politikai képviselőjének látta magát, s így nem a piac, az individualizmus indokolt korlátozásáról beszélt. Eközben a szerző ideáit, ha nem is mindenben, de többnyire képviselni gondolta. Nem mellékesen a doktrinerséggel szemben a magát liberálisnak valló közönség számottevő hányada éppen a liberális elvek feladásában véli tetten érni az SZDSZ hanyatlásának okait.

Kende visszatérően foglalkozik a kommunizusból való kilábalás paradoxonjaival, amelyekben eleve nehéz optimális megoldást találni. A várt és szükséges változások például erős államot igényeltek – írja több helyütt –, miközben a korábbi rendszer felszámolásával éppen az intézményes korlátok kerültek előtérbe. Paradoxonnak nevezhetők azok a gondok is, amelyeket a szerző a demokrácia saját elveivel előhívottaknak lát. Ilyennek tartja a szólás- és sajtószabadság bizonyos következményeit, mint például a politikai ellenfél rágalmazásának lehetőségét, ugyanakkor nem említi a bulvárosodást, a tájékozódáshoz szükséges érdemi információk, az igényes kultúra iránti érdeklődés hiányára építő médiumok dominanciáját. A szabadság és az egyenlőség ütközése a demokrácia velejárója, miként a népakarat és az írott jog konfliktusa is – mondja, részletesen is kifejtve álláspontját.

Az új demokráciában, szemben a régen működőkkel, a közjó megtalálását az alapoktól kell felépíteni – írja egy helyütt. Paradox módon azonban, bár a kezdeteknél a kormányzás elveit illetően ez a konszenzus a politikai elit szintjén létrejött, a magyar társadalom normái ebben a tekintetben is igen problematikusak maradtak. Egyebek között: a liberális demokrácia verbális diadala a rendszerváltás idején összefér a szocialista gondolkodás továbbélésével.

Egy 2000-ben közölt írásában, jóval a 2009-es, sokat hivatkozott Tárki-kutatás láttelele előtt állapítja meg: ha a lehetséges oly mértékben tér el a társadalmilag elvárttól, mint Magyarországon, „(...) akkor féltő, hogy a politikai akaratképződés előbb-utóbb kiugrik az általa (mármint a lehetséges által) körülhatárolt pályákról és az irracionális síkjára fordul át”.

A fiatal és gyenge lábakon álló magyar demokrácia belepusztulhat a pártellenes politikai kultúrába, amely a pártok szerepét a társadalom törekvéseitől függetlennek, sőt azzal szemben állónak látja – írja 1998-ban.

Már az első Fidesz-kormány idején konstatálja: ha nincs társadalmi konszenzus a célokban, elég, ha a procedúrákat illetően van. A demokrácia első évtizede után azonban ez is megrendült.

Egy 1999-ben tartott előadásában, a parlamentáris demokrácia sebezhetőségét elemezve, sorolja a működési zavarok lehetséges forrásait. Az egyik ilyen – mondja –, ami a múlt jelenlétéből eredeztethető: az ország nemzetközi státusával való elégedetlenség, a társadalom szerkezetéből fakadó nehézségek és a demokratikus szellemiség deficitjének következményei. Működési zavarok keletkezhetnek abból is, ha a társadalom számottevő része képtelen a valamilyen kisebbséghez tartozókban az egyenlőt látni – írja. A gondok harmadik csoportja onnan ered, hogy a társadalom várakozásai eltérnek a demokrácia konvencióitól. Kende itt a nyilvános véleményütközéssel, politikai vitákkal szembeni, egyébként 1990-től jelen lévő idegenkedést és a képviseleti demokrácia keltette ellenérzéseket említi, mondván: ezekből építkeznek a populista pártok.

A szerző kötete előszavában úgy látja: szemléletét óvatos optimizmus jellemzi, amely abból az azóta erősen megcáfolt várakozásából ered, hogy a létrejött demokrácia tartós marad. Aki olvasta keletkezésük, első megjelenésük idején ezeket a tanulmányokat, esszéket, egykor hasonlóan vélekedhetett: értekező stílus, szenttelen tárgyilagosság, erősen kritikus vélemény – elcsépelet fordulattal –, jobbító szándék. Vélhette: számos hiányossága van a magyar demokratikus köztársaságnak, de még fiatal, a bajok orvosolhatók. Mert az első tizenöt évben bármilyen gondról, feloldhatatlannak tetsző ellentmondásról esett is szó, az elemző és az olvasó is problémákkal szembesült, de nem a demokrácia válságával.

Ma azonban nem az – akár óvatos – optimizmus cseng ki a szövegből, hanem az 1989–90-es rendszerváltásban létrejött magyar köztársaság végének okairól esik szó. A realizmus diadala! – mondhatnánk szomorúan. Mert ami 2010 előtt kijavíthatónak, meghaladhatónak tűnhetett, az visszatekintve szinte determináltságnak, a bukás magyarázatának mutatkozik.

A néhány friss írás egyikében, 2012-ben már Kende Péter is úgy látja: „Kis túlzással talán még azt is mondhatnám, hogy *igazán sikeres* (kiemelés az eredetiben – P. I.) csak az 1989–1990-es év volt, s hogy ezt követően egy olyan történet kezdődött, amelyben válság válságot követett.” És ha a válságok láncolatából – folytatja – kimutatható, hogy áttörhetetlen volt, akkor megértjük, „(...) hogy miért, miként következhetett be 2010-ben az a radikális fordulat, amely ha formálisan nem is, valójában azonban felszámolta az 1989-ben létrehozott demokratikus államiságot”.

A recenzens szerint: a szerző által elemzett ellentmondások, problémák valóban szinte a kezdetektől súlyosaknak mutatkoztak, s felszámolásukban a politikai erők messze nem nyújtottak jó teljesítményt. Ahhoz azonban, hogy mindez a köztársaság válságaként jelenjen meg, politikai szándék is kellett: az, hogy az egyik meghatározó politikai erő titkos, bár nem észrevehető stratégia felmondja az addigi konszenzusosnak tekintett kereteket, a kialakult berendezkedés megváltoztatására törekedjen. Bár már első kormányra kerülése idején is látható volt, hogy a Fidesz szívesen feszegeti a rendszer normáit, 2006-tól arra törekedett, hogy ennek érdekében a köztársaság válságát mutassa fel.

A kötet írásait a szerző három fejezetbe csoportosította. Valljuk meg, bár érthető a szerkesztői szempont, miszerint nem lehet a több mint húsz írást puszta sorba rakni, akár az államrendre,

a politikai berendezkedésre utal a fejezetcím, akár az etika és a politika viszonyára, akár a liberalizmus szerepére a modern demokratikus köztársaságban, a megközelítés szempontjai váltakoznak ugyan, de az írások többségének tematikus besorolása tetszőlegesnek látszik. Végtére is mindig ugyanarról van szó: egy igen felkészült társadalomkutató, a liberális demokrácia mellett elkötelezett hazafi országa sorsáért aggódó politikai elemzéseiről.

Kende Péter: Államiság a kommunizmus után. Kalligram, Pozsony, 2013. 408 oldal, 3500 forint.

Kapcsolódó írások:

1. **Pető Iván: Nem tetszik a rendszer (Tarka ellenállás. Kézikönyv rebelleseknek és békéseknek. Tanulmányok. Szerkesztette Krasztev Péter és Jon Van Til. Napvilág Kiadó, Budapest, 2013.)** A Krasztev Péter, a Millában érdemi szerepet vállaló kultúranthropológus és...
2. **Takács Ferenc: Rovellet (Egressy Zoltán: Majd kiszellőztetsz. Holdas és holdtalan fejezetek. Kalligram Könyvkiadó, Bratislava–Pozsony, 2013.)** Egressy Zoltán, a dráma- és regényíróként egyaránt jeleskedő szerző új...
3. **Rainer M. János: Ahová a kapu nyílik (Somlyódy Nóra: A Balkán kapuja? Pécs Európa Kulturális Fővárosa. Pozsony – Budapest, 2010, Kalligram – Pesti Kalligram.)** Somlyódy Nóra könyvének tárgya – bár gyökerei a nem túl...
4. **Pető Iván: Összegezve 2. (Ormos Mária: Múlt a jelenben. Kossuth Kiadó, Budapest, 2013.)** E hasábokon elődöm, Rainer M. János Mindent összegezve címen írt...
5. **Pető Iván: A Horthy-korszak fővárosi választója (Ignác Károly: Budapest választ – Parlamenti és törvényhatósági választások a fővárosban, 1920–1945. Napvilág Kiadó, Budapest, 2013.)** Ignác Károly könyve az 1920 és 1945 közötti budapesti választási...

Cimkék: Pető Iván